

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Radoslav Packa
Article / Článok: Recenzia na knihu: Hranice tolerance: Osvietenecké hodnoty a náboženský fanatizmus
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.276-283>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

PACKA, R. 2022. Recenzia na knihu: Hranice tolerance: Osvietenecké hodnoty a náboženský fanatizmus. In *Politické Vedy*. Vol. 25, no. 1, pp. 276-283. ISSN 1335 – 2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.276-283>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

RECENZIA NA KNIHU: HRANICE TOLERANCIE: OSVIETENECKÉ HODNOTY A NÁBOŽENSKÝ FANATIZMUS

BOOK REVIEW: LIMITS OF TOLERANCE: ENLIGHTENMENT VALUES AND RELIGIOUS FANATICISM

Radoslav Packa*

LACORNE, D. 2019. *Limits of Tolerance: Enlightenment Values and Religious Fanaticism* [Hranice tolerancie: Osvietenecké hodnoty a náboženský fanatizmus]. New York: Columbia University Press, 2019. 280 s. ISBN 978-0-231-18714-5.

Autor **Dennis Lacorne** pôsobí v súčasnosti ako politológ v *Centre de Recherches Internationales* (CERI) a spolu s najnovšou knihou *Limits of Tolerance* (2019) jeho bibliografia v anglickom jazyku zahŕňa aj knihy *Religion in America, With Us or Against Us. Essays on Global Anti-Americanism* (2005); *Language, Nation and State. Identity Politics in a Multilingual Age* (2004); *The Rise and Fall of Anti-Americanism. A Century of French Perception* (1990). Z autorovej bibliografie je zrejmé jeho zameranie na otázky multikulturalizmu, spolužitia, náboženstva a tolerancie – podstatné problémy pre modernú demokratickú spoločnosť, ktorej vláda musí hľadať spôsoby a kompromisy, aby dokázala zabezpečiť koexistenciu často konfliktných náboženstiev, kultúr a ideologických postojov. O to viac narastá dôležitosť otázky tolerancie v dobe, keď globalizácia a ekonomický rast vyžadujú častejšie interakcie s kultúrnymi minoritami, v dobe keď politika identít sa stáva súčasťou politického boja v západných demokraciách, a keď máme viac možností ako kedykoľvek v minulosti dostať sa do kontaktu s ľuďmi z odlišného kultúrneho pôvodu.

V knihe *Limits of Tolerance* sa autor popri histórii myšlienky tolerancie v

* Mgr. Radoslav Packa pôsobí ako externý doktorand na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: radoslav.packa@gmail.com.

DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.276-283>

politickom myslení venuje aj súčasným otázkam tolerancie, avšak neskôr prechádza do súčasnosti a na kontroverzných prípadoch z posledných rokov poukazuje, ako dochádza k vývoju tolerancie.

Kniha sa síce skladá z desiatich kapitol, ale tematicky je zložená z dvoch častí: prvej, faktickej, ktorá je orientovaná na históriu pojmu tolerancia aj so zameraním na zaujímavé prípady tolerancie v stredovekých Benátkach a Osmanskej ríši, ktorých spoločnosti sa museli vyrovnávať so stretom rozličných kultúr a náboženstiev. Práve analýza týchto spoločností a motívy, ktoré ich viedli k zavedeniu určitej rannej podoby multikulturalizmu je tým, čo vedie k druhej časti, kde už autor prechádza k súčasnosti a v písaní sa sústreďuje na súčasné kontroverzné prípady v otázkach tolerancie náboženstva a kultúry.

Prvé dve kapitoly sa snažia byť pre čitateľa úvodom k problematike tolerancie. Autor sprevádza čitateľa pôvodom tohto pojmu a procesom, ako sa tolerancia vyvíjala z latinského výrazu *tolere* (v preklade strpieť) až po súčasné ponímanie, keď označuje cnosť potrebnú pre fungovanie modernej demokratickej spoločnosti. Pozornosť je venovaná zvlášť **Johnovi Lockeovi** a jeho *Listom o tolerancii*, ktorého argumenty dávajú základ modernému poňatiu tolerancie. V druhej kapitole pokračuje s **Voltaireom** a jeho *Rozpravou o tolerancii*. **Lacorne** tu stavia do kontrastu históriu náboženského prenasledovania v Európe s moderne znejúcimi myšlienkami týchto osvietenských filozofov, čím pomáha čitateľovi priblížiť, prečo išlo o takú revolučnú zmenu v myslení. Prvé dve kapitoly slúžia na to, aby čitateľovi ilustrovali, akou dôraznou premenou musel prejsť pojem tolerancie, kým začala byť ponímaná v pozitívnom zmysle, avšak nie ako nutná nevyhnutnosť, ale ako cnosť potrebná pre civilizovanú spoločnosť.

Tretia kapitola je bod, kedy autor tematicky prechádza do analýzy konkrétnych prípadov náboženskej tolerancie a zaujíma sa zvlášť o Ameriku. Obracia sa pritom na myšlienky, ktoré ohľadom tolerancie vyslovil **Reynald Abé**. V jeho pohľade, náboženské nepokoje v Európe si vyžadujú nový režim sekulárneho štátu, ktorý nachádza v Amerike. Tá sa však v jeho pohľade stala akýmsi ventilom pre náboženstvá. Koloniálnymi osadníkmi sa stávajú tí, ktorých náboženská identita nebola v súlade s majoritou v domácej krajine a táto zdieľaná skúsenosť perzekúcie sa stala motiváciou k tvorbe nového modelu pre vzťah štátu a náboženstva. Avšak **Lacorne** aj tu poznamenáva, že tolerancia sa ešte bude nejaký čas ďalej vyvíjať. Koncom 18. storočia už vidíme zmenu významu tolerancie. Už nejde o úzku toleranciu voči inovercom, akú sme nachádzali v stredoveku, ale súčasť práv občana republiky, práva riadiť sa vlastným svedomím. Avšak aj v tomto období vidíme, že tolerancia je často

ponímaná ako privilegium, ktoré vládca udeľuje svojmu poddanému a ktoré môže byť časovo obmedzené. Stredoveká tolerancia ako privilegium sa stáva modernou toleranciou – cnosťou demokratickej spoločnosti.

Kapitoly 4 a 5 sa zameriavajú na dva konkrétne prípady – Osmanskú ríšu a stredoveké Benátky. Prípady spoločností, ktoré sa museli vysporiadať so stretom kultúr a náboženstiev. V prípade Osmanskej ríše, píše **Lacorne** o tzv. byrokratickej tolerancii, kde jednotlivé náboženské komunity mali vlastných predstaviteľov a určitú slobodu v organizácii svojich vlastných záležitostí za podmienky, že dokážu zjednať pokoj a poslušnosť voči štátnej autorite. Naproti tomu, v kapitole 5 píše o tolerancii v Benátkach, ktoré boli prvým európskym mestom so židovským getom. **Lacorne** o getách uvádza, že boli pre Benátčanov kompromisným riešením medzi úplnou akceptáciou a odmietnutím židovskej populácie. Getá existovali oddelene od zvyšku mesta a boli strážené a slúžili nielen na segregáciu, ale aj ochranu židovskej (a neskôr tureckej) populácie. Tento model sa v 16. storočí rozširuje aj do ďalších talianskych miest, avšak koexistencia je stále ohraničená getami (až do prípadu Holandska v 17. storočí, kedy máme možnosť vidieť prvú multikultúrnu spoločnosť v modernejšom poňatí). To, čo zjednocuje tieto prípady a je spoločným motívom na rozširovanie tolerantnejšieho modelu koexistencie, je podľa **Lacorneho** materiálna potreba zaviesť tento model. V oboch prípadoch, tak v Benátkach, ako aj v prípade Osmanskej ríše **Lacorne** tvrdí, že zdieľajú praktický motív: určitá miera náboženskej tolerancie je potrebná, aby štát vedel zabezpečiť svoju existenciu (alebo vyšší príjem z daní a obchodu). Nárast tolerancie má viac spoločného s nárastom obchodu a potrebou štátov vysporiadať sa s náboženskou a kultúrnou rozmanitosťou.

Tento model vývoja tolerancie, ktorý prebieha cez materiálnu a nie filozofickú, alebo etickú motiváciu, premostňuje historickú časť knihy s časťou zameranou viac na moderné prípady v kapitolách 6 až 10. Kapitola 6 je zvlášť zameraná na problematiku rúhania – z pôvodného gréckeho výrazu *blasphemia*, znamená bezbožné správanie, alebo reč. Latinský výraz *blasphemia* navyše naberá význam urážlivého správania voči Bohu. **Lacorne** tu poznamenáva, že nakoľko (v zmysle predchádzajúcich kapitol) zákony proti rúhaniu závisia od spôsobu, akým štát vníma vzťah náboženskej väčšiny vs. menšiny, možným spôsobom ako rozoznať mieru tolerancie v spoločnosti je, ako sa štát legálne vysporiada s rúhaním. Avšak poznamenáva aj to, že v modernej spoločnosti sa rozmohol nový model tolerancie (označuje ho pojmom multikulturálnej tolerancie), ktorý naproti minulosti dáva do popredia práva skupín voči jednotlivcom. Ako príklad uvádza

případy sviatkov alebo tradícií, ktoré slávi väčšina a ktoré sú v súlade s vôľou väčšiny naviazané na kresťanské tradície. Tieto sa môžu dostať do konfliktu so sviatkami a tradíciami minorít, ktoré ak chcú zvláštne pravidlá, musia si ich politicky vyjednať. **Lacorne** v tomto spôsobe, ako sa spoločnosť zriaďuje v otázkach náboženstva a zvyklostí, vidí vonkajší prejav dynamiky dominantnej majority a menšinových skupín v spoločnosti.

V kapitolách 7 až 10, autor obracia svoju pozornosť na súčasné konflikty ohľadom skupinových práv a tolerancie. Zvlášť v kapitole 7 spomína známe prípady, kedy sa zvyklosti náboženských menšín dostávali do konfliktu so zákonmi. Ide o tak rozmanité prípady ako napríklad:

1. Polygamia mormónov – súdy túto prax ukončili.
2. Výnimky amišov z povinného vzdelávania – výnimky boli udelené vrátane ďalších pre túto oddelenú komunitu. **Lacorne** tvrdí, že zhovievavejší prístup si vyslúžili, lebo na rozdiel od mormónov boli ochotnejší spolupracovať s majoritou, aj keď vďaka výnimkám ostávajú od nej svojim životným štýlom izolovaní.
3. Sikhské turbany – tie boli povolené v britských ozbrojených zložkách pre príslušníkov sikhskej menšiny, výnimka nebola ale udelená v iných štátoch, kde sikhovia musia v ozbrojených silách mať rovnakú uniformu ako majorita. Táto výnimka vznikla ako dôsledok ich účasti v prvej a druhej svetovej vojne na strane Británie.
4. Svedkovia Jehovovi a transfúzie – výsledkom právnych konfliktov, týkajúcich sa práv rodičov odmietnuť transfúziu krvi pre vlastné dieťa v USA bolo, že práva dieťaťa na liečbu transfúziou boli postavené nad práva rodiča k praktizovaniu svojho náboženstva. Avšak jehovisti môžu naďalej odmietnuť vlastnú transfúziu, pokiaľ sa týka ich vlastného zdravia.
5. Sabat a práca v nedeľu – židia v Kanade dostali výnimku od dňa odpočinku v nedeľu, avšak tá sa vzťahuje len na malé firmy. Táto výnimka sa zdôvodňuje existenciou Sabatu, ktorý by v kombinácii s nedeľou príliš obmedzoval podnikanie židov.
6. Užívanie meskalínu v rituáloch amerických Indiánov – táto halucinogénna látka bola v USA klasifikovaná ako droga s halucinogénnymi účinkami. Americkí Indiáni sa pri jej rituálnom užívaní

dostali do konfliktu s legislatívou USA, ktorý viedol až k tomu, že im bola súdom udelená výnimka.

Autor poznamenáva, že aj keď sa zákony v týchto konfliktoch odvolávajú na princíp rovnosti pred zákonom, schopnosť danej skupiny vymôcť si výnimku reálne závisela viac od postoja zákonodarcov a sudcov ku konkrétnym prípadom sporov. Tento postoj, do istej miery odrážajúci spoločenskú náladu doby rozhoduje, či sú výnimky v konečnom dôsledku udelené, alebo nie. Či sa menšine podarí presadiť výnimku závisí aj od toho, do akej miery je daná menšina ako komunita integrovaná s majoritou. Napríklad, komunita amišov v USA bola úspešnejšia vo svojich požiadavkách ako Svedkovia Jehovovi práve pre to, že sa vedela lepšie integrovať do americkej kultúry. V prípadoch, kedy výnimky neboli udelené, ako dôvody odmietnutia boli citované argumenty o potrebe zachovania funkčnej spoločnosti a obava z hrozby, že dôjde k enormnému nárastu požiadaviek o výnimky iných komunít.

Lacorne zastáva v tomto bode postoj, že neexistuje žiadny dokonale neutrálny zákon, ktorý by bol férový voči všetkým skupinám, rovnako minorite ako aj majorite. Ale sú to konkrétne prípady, ktoré umožňujú vývoj spoločenských pravidiel aj v oblasti tolerancie. Je preto na kontexte konkrétnych prípadov, či je spoločnosť ochotná výnimku dať, alebo nie. A zároveň dodáva, že majorita v spoločnosti vždy operuje so zaujatím pre vlastné tradície a rituály a teda bude preferovať tie kompromisy, ktoré neohrozujú ich preferované usporiadanie spoločnosti. Preto, podľa autora, jediný spôsob, ako dospieť k fungujúcej spoločnosti je dôsledne vyjednávať každú výnimku a kompromis voči menšinám.

Tiež hovorí, že tieto výnimky idú spolu s určitou negatívnou sociálnou stránkou, ktorú musia dané skupiny znášať. Ako príklad spomína robotníkov na stavenisku, ktorí musia pre dodržiavanie bezpečnostných predpisov nosiť ochranné prilby, avšak sikhovia, ktorí musia z náboženských dôvodov nosiť typický turban majú z týchto nariadení výnimky. **Lacorne** teda zastáva postoj, že skupinové výnimky ako táto vznikajú ako riešenia praktických konfliktov. A istú evolúciu tolerancie spája práve s týmito praktickými problémami a praktickými riešeniami podobných konfliktov. Tento princíp očakáva, že bude prevládať aj pri novších stretoch medzi (v zásade majoritu zvýhodňujúcim) nastavením spoločenských pravidiel a skupinovými právami minorít. Tie, ktoré sa dokážu integrovať do spoločnosti, a ktoré dokážu efektívne apelovať na majoritu v konfliktach práv, si dokážu vyjednať výnimky alebo úpravu pravidiel

prostredníctvom kompromisov. Ku kompromisom bude dochádzať, nakoľko narastajúci multikulturálny charakter moderných spoločností bude viesť k stretom hodnôt. Hľadanie kompromisov bude potrebné tak, ako to bolo potrebné z praktického hľadiska v stredovekých štátoch, ktoré pre materiálne benefity z remesla a obchodu boli ochotné tolerovať do istej miery náboženské menšiny.

Tu vidieť prepojenie medzi spomenutými dvomi časťami knihy: prvou zameranou na minulosť a opis historického vývoja a druhou, ktorá interpretuje moderný vývoj tolerancie cez pohľad na konkrétne kontroverzné prípady a postavenie náboženských menšín v západných štátoch. Autorovi sa tu darí vytvoriť argumentačnú líniu, že vývoj tolerancie je podmienený praktickou potrebou tolerancie pre materiálny benefit z obchodu, produkcie a umožňuje väčšiu mobilitu obyvateľstva. Mobilita má svoje nesporné benefity na čoraz viac globalizovanom trhu práce a spory vznikajúce zo stretu rozličných kultúr sa riešia kompromisnými a *ad hoc* riešeniami. Tak ako obyvatelia Benátok našli kompromis medzi vyhostením židov a ich úplnou toleranciou spoločnosti cez vytváranie židovského geta, tak isto aj moderné spoločnosti riešia spory kompromismi. Tieto sa hromadia a postupne sa transformujú do pokroku, ale aj režimu výnimiek a skupinových práv ako sme mohli vidieť v spomenutých prípadoch.

Na záver sa **Lacorne** zaoberá problematikou paradoxu tolerancie: Je možné, aby spoločnosť bola príliš tolerantná? Ako určiť kedy je to na škodu? Ktoré postoje by sme už nemali tolerovať? Ide o zaujímavý problém tzv. *Paradoxu tolerancie*, kde sa európske a americké zákony zvyknú rozchádzať. Napríklad je známy prípad kontroverzného pochodu americkej nacistickej strany v roku 1977 v dedine Skokie (provokatívne vybranej pre veľkú židovskú komunitu) v štáte Illinois. Výsledkom súdneho sporu bolo povolenie pochodu. Avšak v Európe, kde je postoj k slobode vyjadrovania odlišný a kde by podobná strana bola už zo zákona zakázaná, by bol výsledok rozhodne iný. Je možné povedať, že v otázke tolerancie a slobody prejavu nachádzame výrazný rozdiel medzi spôsobom, akým sú ponímané v USA a Európe. Autorovo ponímanie je skôr na európskej strane a pri riešení paradoxu tolerancie sa obracia na myšlienky **Karla Poppera**. Tolerancia je podľa neho možná len potiaľ, pokiaľ jednáme s tými, ktorí sú ochotní racionálne diskutovať. Tam, kde je hrozba násilného presadzovania myšlienok, už je tolerancia na škodu a len umožňuje radikálom presadzovať svoje vízie bez demokratickej diskusie. **Lacorne** píše, že fanatizmus a radikalizmus existujú a ostávajú hrozbou pre demokratickú spoločnosť, no ostávajú pod kontrolou, pokiaľ právo na ich presadzovanie ostáva obmedzené. Tvrdí, že existuje určitá kritická

hranica, po ktorú dokáže demokracia strieť extrémistické hnutia a udržiavať ich pod kontrolou, avšak jej konkrétna pozícia závisí od stavu spoločnosti. Čitateľa preto nabáda k ostráživosti voči hnutiam, ktoré odmietajú účasť na demokratickom procese, za to dožadujúcim sa tolerance, ktorú však nie sú ochotné preukázať svojim politickým oponentom.

Autor ukončuje text knihy epilógom, v ktorom pripomína, že tolerancia nie je absolútna ani univerzálna, ale vyvíja sa v kontexte bolestivých skúseností a kultúrnych konfliktov. A sloboda prejavu takisto funguje v istých mantineloch, formovaných historickou skúsenosťou. Samotná sloboda prejavu pôsobí nebezpečne a nepredvídateľne aj vo vnútri demokratického systému, avšak ide o potrebnú zložku demokratickej spoločnosti. Skutočná tolerancia, ako píše **Lacorne**, je možná len v spoločnosti so slobodou vyjadrovania.

Autorovým zámerom bolo predstaviť tému tolerance, zvlášť z náboženského pohľadu. Minulosť dáva do kontrastu so súčasnosťou a snaží sa predstaviť teóriu vývoja tolerance, z menej tolerantného stredoveku až po 21. storočie. Základným argumentom je, že tolerancia sa vyvíja z praktických a materiálnych príčin, spoločnosti s tolerantnými politikami prichádzajú nekonzistentne, na báze jednotlivých prípadov. Tento faktor nachádza vo svojich zvolených stredovekých prípadoch, ako aj v moderných konfliktoch multikulturálnych spoločností, ktoré podľa tejto teórie tvoria precedens ďalšieho vývoja tolerance. Zjednodušene môžeme povedať, že **Lacorne** zastáva názor, že tolerancia sa vyvíja ako kompromis medzi tým, čo je majorita spoločnosti ochotná pripustiť a čo je materiálne výhodné, aby pripustila a tento argument zjavne podporujú jeho zvolené príklady Benátok a Osmanskej ríše, ktoré mali praktický benefit z (na danú dobu) tolerantnej politiky.

Avšak táto teória má potenciál sa stretnúť s kritikou pri pohľade na predkresťanský svet, pre ktorý existovala určitá podoba tolerance cudzích náboženstiev – vo forme henoteizmu, ale aj podstatne tolerantnejších foriem polyteizmu. Tieto nezapadajú do celkového obrazu vývoja tolerance podľa **Lacornea**. Je tu možné vybudovať argument ohľadom veľkých monoteistických náboženstiev, ktoré boli schopnejšie svojim exkluzivistickým charakterom vo vytvorení skupinovej identity, avšak tejto témy sa **Lacorne** nedotýka a preto pre čitateľa ostáva nejasné, ako súvisí vzťah štátu a náboženstva s touto teóriou vývoja tolerance.

V knihe tiež chýbajú alternatívne vysvetlenia. Autor sa sústreďuje na jedno vysvetlenie a (pravdepodobne zo snahy problematiku zjednodušiť) vynecháva iné pohľady na otázku vývoja tolerance. Nárast tolerance by sme sa tiež mohli

pokúsiť vysvetliť cez postupné osvojovanie liberálnych ideálov západnými spoločnosťami a postupne narastajúcim rešpektom k právu jednotlivca, k nárastu rozdielu medzi súkromným a verejným životom, avšak tieto prístupy ostávajú v knihe nepreskúmané.

Avšak v konečnom dôsledku kniha tvorí stabilný základ pre kohokoľvek so záujmom o problematiku náboženskej tolerancie, alebo so záujmom o filozofické pozadie moderných identitárnych konfliktov. Celá kniha je napísaná prístupným jazykom a je vhodná aj pre laického čitateľa. Pre študentov poskytuje námety na úvahu a potencionálne ďalší výskum problematiky politiky identít a multikulturalizmu. Kniha predkladá síce len jednu z viacerých možných interpretácii pozorovaného vývoja, avšak ako základ, ktorý môže pomôcť čitateľovi rozšíriť si v týchto otázkach obzory, dokáže byť prínosná.